

**КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ
ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОПОЗИЦІЇ
У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «БОЯРИНЯ»**

Ірина Зелененька,

*кандидатка філологічних наук, старша викладачка кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(м. Вінниця, Україна)*

Стаття є спробою дослідження складної проблематики опозиційності двох близьких і водночас далеких слов'янських культур – української та російської (власне європейської та євразійської, себто змішаної, тому й унікальної, однак експансивної внаслідок загарбницької політики Московщини). Також у статті йдеться про опозицію морально-етичну, що випливає з опозиції культурно-історичної. Усе це зумовлено геополітичним становищем України, політичними маневрами періоду Руїни, історичним контекстом взаємин царсько-боярської Московщини та гетьмансько-козацької України, що феноменально відображено в історичній драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки.

Ключові слова: історична драматична поема, етнічна культура, образ-персонаж, художній образ, мовний образ, символ.

The article is an attempt to study the complex issues of opposition between two close and at the same time distant Slavic cultures - Ukrainian and Russian (actually European and Eurasian, that is, mixed, also unique, but expansive due to the aggressive policy of Moscow). The article also deals with the moral and ethical opposition that follows from the cultural and historical opposition. All this is due to the geopolitical position of Ukraine, political maneuvers of Destruction period, the historical context of relations between tsarist-boyar Moscow and Hetman-Cossack Ukraine, which is phenomenally reflected in the historical dramatic poem «Boyarinya» by Lesya Ukrainka.

Key words: historical dramatic poem, ethnic culture, character image, artistic image, language image, symbol.

Драматична поема «Бояриня» Лесі Українки чи не найвиразніше, на думку багатьох сучасних науковців, репрезентує модерністську естетику, втілену на основі українського історико-культурного матеріалу. Твір універсальний за рівнем втілення та розкриття проблеми національної ідентичності й ідентифікації українців. На

прикладі доль Оксани і Степана (молодого українського подружжя в Москві, котре спочатку потопало в ілюзіях щодо власної дипломатичної місії, а згодом розчарувалося у своїх спроможностях) письменниця ілюструє кардинальні моменти доби Руїни – втрата державності, крах національно-визвольних змагань, прояви рабства.

У невеликій драматичній поемі видатна мислителька Європи зламу століть, знаходячись на території, непідвладній Російській імперії (у місті Хельвані, що в Єгипті, побіля Каїру), не лише відстоює ідею національного визволення України, але, усвідомлюючи потребу надати національно-визвольній боротьбі підґрунтя інтелектуально-мистецьке, вдається до опозиційних образних форм, займається, так би мовити, ліпниною, монументалізацією образу козачки-сотниківни Оксани Перебійної як опозиціонерки по відношенню до російського колоніалізму; героїня передає емоції та переконання авторки щодо кремлівського колоніального дискурсу.

Тому завданням *розвідки* є компаративний аналіз історико-культурної та морально-етичної опозицій – української ментальності як протоевропейської та російської як типової азійської, на чому контекстуально наголошує Леся Українка.

Мета дослідження – опис відкритих і прихованих форм аналізованих опозицій, почасти втілених у діалогах Оксани Перебійної з іншими персонажами драматичної поети та в її менторських (спікерських) монологів.

Об'єкт дослідження – історична драматична поема Лесі Українки «Бояриня», кваліфікована і як патріотично-феміністична. *Предмет дослідження* – трансляція спостережень Оксани Перебійної за особливостями української та російської культури як віддалених та опозиційних.

Стан досліджуваності проблеми: історію написання, жанрові, сюжетно-композиційні особливості драматичної поеми «Бояриня» Лесі Українки досліджували Михайло Драй-Хмара, Віра Агєєва, Роман Веретельник, Ніла Зборовська, Лариса Масенко, Олег Гринів та інші, однак не всі форми історико-культурних та морально-етичних опозицій, що формують стрижневу проблему твору, були окваліфіковані, зокрема, через розходження науковців у поглядах на взаємини Оксани та Степана, що й становить *актуальність і новизну* дослідження. У *методологічній основі розвідки* компаративістичні та психоісторичні підходи, почасти – теорія архетипів та герменевтика.

Гіпотеза розвідки про те, що українська національна культура – гуманістична, панєвропейська й пасіонарна в контексті розбудови держави й суспільства, впливає з широкого історичного контексту твору (60-і роки XVII століття – Лівобережна Україна, Москва як центр Московського царства) та з психоісторичних акцентів у ньому; при цьому російська національна культура має гібридний статус [6, с.82-83]. Увібравши європейський та азійський досвіди, імперські амбіції та спроби нав'язати українцям васальну, рабську позицію деформували основу московського етносу (що помічаємо в побіжному описі поведінки царя, бояр, українських «холопів», котрі в середньовічній Москві втратили статус дипломатів). Не випадково лише перша частина драматичного твору відбувається в Україні, а інші (друга, третя, четверта й п'ята) – безпосередньо в Москві; авторка засобами композиційних, сюжетних і образно-символічних контрастів і зіткнень демонструє читачеві свій задум.

Проблему суспільної, політичної та культурної ролі жінки в державі, а не лише в родині, позиціонування дівчини й жінки у світському контексті вважаємо домінантною, проявленою в більшості динамічних діалогів «Боярині». Україна як образ має виразну фемінну форму, потребує такого ж захисту, як і Оксана – Степанового, тобто захисту війська; козачкою в теремі, за концепцією авторки, стає не лише Оксана Перебийна, а й Україна. Саме на чужині в козачки-боярині формується реалістичне геополітичне мислення, молода жінка розуміє, що Україна є зручною для експансії за географічним положенням – європейська (хоча й сусідить із азійськими формуваннями), але стійка й незнищенна за своїм культурним потенціалом, цивілізаційна (слабосила українка в московському теремі вступає в конфронтацію з режимом). Це одна з причин універсалізації в «Боярині» стосунків української пари, акцентації на демократизмі взаємин дошлюбних, шлюбних, родинних, що безумовно впливали на моделювання гуманістичного суспільства й на вектор формування України як країни з інституціями.

Московське царство перманентно піддавалося впливу азійських традицій (ставало васалом і сплачувало данину ханові, навіть відбувалося родичання й переймання досвіду жорстокого осібного управління й навички експансії), що сформувало своєрідні, але все ж таки обмежені з погляду демократії форми культури та права. Відзначимо тут

контрастні по відношенню до українських, спостережені в «Боярині», поведінкові традиції з жорсткими обмеженнями в ролюванні дівчини, жінки й матері *«на Москві»* [8, с. 333]. У драматичному творі це простежується в усіх частинах, окрім першої (де дія відбувається в Україні часів Руїни, підконтрольній московитам, проте ще гетьманській, що передбачало можливості відновлення незалежності, які заповідає Оксана Степанові в кінці твору, як і дистанцію від московок: *«... тут жінки плохі, вони бояться...»* [8, с.368]). Зіткнення проблем стихійного впливу, експансії московитів, опозиційності українців розгортається у другій дії «Боярині». Помилковою є думка, що в першій дії, де події відбуваються в Україні, цього зіткнення нема. Протиставлення одягу як маркера й зовнішності – як ідентифікації знаходимо в одній із ремарок першої дії твору: *« ...Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя його видно одразу, що він не москаль...»* [8, с. 317].

Із першого ж діалогу Оксани зі свекрухою в другій дії дізнаємося про безправність жінки *«на Москві»* (так повторює Степанова мати), жінки зображені в українському етнічному одязі на свято: *«Тут на Москві не звичай, щоб жінка мешкала на долі...»* [8, с. 333]. Степанова мати – як і Оксана, народжена в Україні, вихована в козацьких вольностях; проте старша жінка піддається московському впливу заради виживання й безпеки старшого сина, невістки, ще неодруженої доньки: *«Вони, Оксанко, не питають, / хто як там зріс... Адже ми тута зайди, – / з вовками жий, по-вовчи й вий...»* [8, с. 333]. Толерантність до етнічних груп, притаманна українцям, не властива московитам, на що вказує спостережлива Степанова мати, як і на відсутність культури поведінки у храмі, на осуд і міщанство: *«Сьогодні в церкві / що шепоту було навколо нас: «Черкашенки! Хохлуши!»* [8, с. 334]. Форми, стиль одягу українок, їхня поведінка викликали негативну реакцію в московиток; Леся Українка послідовно ілюструє когнітивну позицію гегемона в репліках Степанової матері: *«Дивно їм наше вбрання. Тут жінки зап'яті, / а ми, бач, не вкриваємо обличчя...»* [8, с. 334]. Репліки Оксани демонструють негативну аналітичну реакцію, а також підказують українцям причину конфліктності московитів: *«Чи ми ж туркени?»* [8, с. 334].

Оксана Перебійна, яка підкреслено вважала себе дочкою сотника Перебійного та дружиною українського дипломата в Москві, а не московкою, чинить спротив власному

омосковленню, від побутового та звичаєвого до політичного рівнів, дискутує з родиною, де її схиляють до покірності гегемону: *«Та вже ж, як ти бояриня московська, / неначе б то воно тобі й годиться / вбиратися по їхньому...»* [8, с. 334]. У московок станом на 17 століття переважають міщанські запити, азійські філософські та поведінкові настрої: це і відсутність християнської моралі, залежність від родичів чоловічої статі та від чоловіка, страх перед змінами, упереджене ставлення до інших етносів, до літніх людей, перешкоджання волевиявленню інших, при цьому в одязі переважає вільний крій («сарафан»), властивий азійській стилістиці. Знову ж таки, усе це позірно вдобрено в репліках Степанової матері: *«Що мати, то не жінка. Люди бачать, / що я вже лагоджусь у Божу путь, / то де ж таки мені міняти вбори. / Не варт уже справляти щось нового...»* [8, с. 334].

Дівчину *«на Москві»* [8, с. 333] віддають за домовленістю між старшими, як у мусульман, а не з волі дівчини, як у європейців: Оксана дізнається, як саме засватали молодшу Степанову сестру Ганну (котра й не дорослішала в Україні) від свекрухи: *«Як? Через сваху. Як звичайно всі. / Так найпристойніше...»* [8, с. 344]. Саме Степанова матір оповідає про те, що дівчина до заручин не може сама виходити в місто, і Ганну це не обурює: *«Та дівці мандрувати неначе непогода; / скажуть люди: «поїхала там женихів ловити...»*[13, с. 336], *«Нехай же тут шарахвани носить, коли судилося...»* [8, с. 336].

Більшість часу московки перебувають у теремі – для Оксани подібне дорівнює експерименту над психікою; ностальгія за Україною, негармонійні стосунки в сім'ї та приниження провокують козачку на екзистенційний діалог – із сонцем (зірка стає її співрозмовником і послом до України): *«Добраніч, сонечко, ідеш на захід? / Ти бачиш Україну – привітай!»* [8, с.380]. Ганна шокована впадою Оксани, зокрема, вільним співом українських пісень, довірою та відкритістю спілкування з чоловіком: *«Такого тут і зроду не чували, – / співати по гаях!..»* [8, с. 340]. Вечорниці здаються Ганні розпустою: *«Ні, я ще сором не згубила! / І як се ти подумати могла, / що я тебе просила проваджати / мене на сходинах?.. Невже, Оксано, / вважаєш ти, що я така нечесна?...»* [8, с. 343]. Оксана заперечує закиди Ганни, однак не може змінити її безґрунтянства: *«Та Бог з тобою! Де ж, яка ж тут нечесть? / Як дівчина постоїть на розмові / з своїм зарученим, то вже й нечесна?...»* [8, с. 344].

За московським звичаєм господиня, принісши частування, повинна вклонитися владному гостеві й дозволити поцілувати себе; любов Оксани до приниженого чоловіка деформується (постає екзистенційна опозиція: лицар Степан – холоп Стюпка): *«Ти винесеш їм на тарелі меду, – / уклонишся, боярин поцілує / тебе в уста»* [8, с. 346]. Степан розповідає про те, що московській владі властиве наклепництво, підступність, натякає й на репресивні заходи супроти української родини: *«... ти не знаєш, / які тут люди мстиві... За зневагу / старий боярин візьме, як не вийдеш... / Він оклепає нас перед царем, / а там уже й готово «слово й діло...»* [8, с. 347].

Оксана з власної волі протистоїть гніту індивідуальному й народному, стає носієм національної ідеї. Її радикалізм посилюється з другої до п'ятої дії – Оксана ризикує, приймаючи вісників із України, закликає чоловіка до поїздки в Україну без абсурдного царського дозволу, протестує проти боярської травестії, проти міщанства. Вона добре розуміє, що царська влада домагається нівеляції прав і свобод, національної ідентичності, жіночої сексуальності й природних ініціацій. Оксана довіряє свекрусі гострі особисті переживання, спровоковані царською політикою: *«... матінко. То я... собі гадаю... / коли б я не спротивилася часом / Степанові в такій одежі...»* [8, с. 337].

Назва твору підсилює історичний трагіс, авторську іронію. Соціальна й політична роль боярині передбачила для Оксани національну та статеву дискримінацію, тому Роман Веретельник кваліфікував героїню як «козачку в теремі» [2], Лариса Масенко прозора натякає на кінцесвітність політики Москви [6], майстри сучасного мистецтва вважають Москву третім Вавилоном [7, с. 82-85]. Ставши бояринєю, Оксана втратила право на національну ідентифікацію, але по-сталкерськи боролася проти обмежень, що нівелюють гідність: *«Чого се, хай Бог милує, тікати, / як від татар?..»* [8, с. 337]. Вельми цінним є спрямування твору на розуміння специфіки «чужого» простору й безґрунтянства, у якому національне може виявитися не екзотичним, а ворожим, переслідуваним. Отже, драматична поема є натяком на політичні ризики, а зображення звичаїв і державництва московитів доводять абсурдність і небезпечність підняття питання верховенства сусіднього етносу над українцями (не випадково режисер Андрій Шараскін, відомий як кіборг із позивним «Богема», саме «Бояриню» Лесі Українки назвав одним із найважливіших, стратегічних творів для цементування української державності

та задля розуміння потреби перемоги в розв'язаній інтервентами війні [7, с. 84-85].

Отже, Леся Українка в межах жанру драматичної поеми спростувала засилля ідеї братерського єднання, розбудувавши твір як психоісторичний діалог із порівняннями ментальностей, культур, історій двох народів, репрезентуючи незалежницький і рабський світогляди, а також чіткі уявлення про честь і безчестя, що й спровокувало заборони й замовчування твору.

Література

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: Монографія. Київ, 2001. 264 с.
2. Веретельник Р. Козачка в теремі // Слово і час. 1992. № 6. С. 46-50.
3. Зборовська Н. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури. Київ, 2006. 504 с.
4. Гринів О. Екзистенційна несумісність козаків і москалів у драматичній poemі лесі українки «бояриня» // Слово просвіти, 2019, 04 вересня.
5. Зборовська Н. Моя Леся Українка: Есеї. Тернопіль, 2002. 228 с.
6. Масенко А. У Вавилонському полоні: теми національної та соціальної неволі у драматургії Лесі Українки. Київ, 2002. 152 с.
7. Подільські божичі: хрестоматія Подільські Божичі: посібник-хрестоматія із вивчення подільської поезії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. / Наукові статті, коментарі та укладання І. А. Зелененької. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 332с.
8. Українка Леся. Поезія. Драматичні твори. Київ: Наукова думка, 1999. 384 с.

УДК 821.161.2-1-6.09(477.83-25) Л.Українка

ПРО ЛЬВІВ У СЕРЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Ірина Кметь,

*кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)*

Розглянуто тривалу співпрацю Лесі Українки з Іваном Франком, із іншими представниками української галицької інтелігенції того часу, висвітлено львівський контекст творчого